

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 49

(18324)

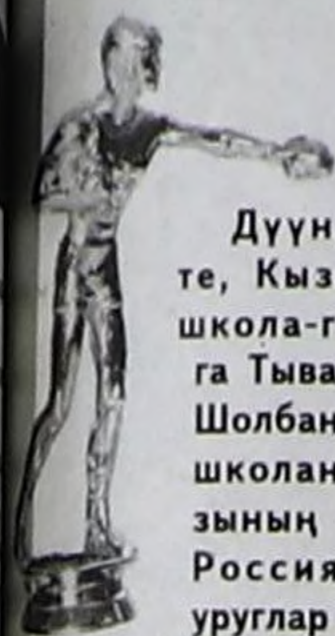
2013 чылдың
АПРЕЛЬ 25,
четверг
Садар өртээ
5 рубль

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

<http://shyn.ru>

Тываның Баштыңының ажил-албаны

ТЫВАНЫҢ ТӨЛЕПТИГ ЧЕМПИОНУ

Дүүн, апрель 24-те, Кызылдың № 9 школа-гимназиязынга Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол тус школаның 7-ги класзының өөреникчизи, Россияның элээди уруглар аразында бокс маргылдазынга чемпион атка төлөптүг болган Алантос Кууларга байыр чедирери-биле ужурашкан.

Онза төөгүлүг ужуражылгага Тываның Баштыңы Шолбан Валерьевич маадыр болгаш чыгып келген башкылар болгаш өөреникчилерге байыр чедирип алгаш: «Бистиң аравыста чараш кызыл Алантос Тыва чуртувусту чайынналчак чедишкени-биле бедик деңгелче көдүрүп, Россия чергелиг спортчу маргылдаага динчиреткеннге канчап өөрүвес боор. Бо үнде бис шупту чедишкенин болур деп эскаар болзувусса, бир дугаарында, ажы-түгүс арага-дарыдан, чыдыг тааклыдан чыгар турар болза, бистиң келир үеви ажык чүүл билдингир. Ынчангаш Алантоска

байыры чедирбишаан, ооң тиилелгезин ажылгап, силерни шуптунарны спортче кыйгырып тур мен. Бодум база школага өөренип чорааш, спортка хандыкшылдыг чораан мен. Чүге дизе мээң башкыларым биске быжыг турушту көргүзүп, өөредип чораан. Спортка ынак, хандыкшылдыг чоруур болзунарза-ла, өөредилгенер-даа эки болур, келир үеде ажыл-агыйыңарга-даа чедишкенин болур силер. Ынчангаш Алантостун тиилелгези дээрге, 9 дугаар школаның алдары-дыр» — деп чугаалаан.

ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол байыр чедиргениниң соонда тиилекчи спортчу Алантос Кууларга эң-не улуг тиилелгези дээш «iPhone 5» смартфон биле электроннуг номну белекке берген. Республиканың Баштыңының холундан белек алыр аас-кежикке онаашкан чемпион аныяк кыс Алантос, бодунуң ээлчээнде, өөрүп четтиришкениниң сестерин илереткен. Ол моон-даа соңгаар Тыва чуртунуң, школазының, ада-иезиниң, тренерлериниң, башкыларының адын бедик тудары-биле ам-даа улуг тиилелгелерни чедип алыр дээрзин даңгыраглаан.

Валерия КОНГАР.

А-Х. АПЫКААНЫҢ чуруктары.

Алантос Куулар.

БАЙЫРЛЫГ ЧЫСКААЛГА

Апрель 23-түн ийги чартында Тиилелге хүнү май 9-ка тураскааткан чаңчыл-чаан байырлыг чыскаалының бир дугаар белеткели республиканың шериг комиссары Юрий Марковтун удуртулгазы-биле болган.

Чыскаалдың киржикчилеринин белеткели бо айның 26-да улам-чылаар база чингине белеткел май 7-де болур. Ук байырлыг чыскаал Тиилелгениң 68 чылынга тураскааткан хемчеглерниң эң дээди хевир-чадазы болур. Ада-чурттун Улуг дайынының хоочуннарының болгаш байырлалдың киржикчилеринин баарындан күрүнениң күш-шыдалдыг бүгү адырларының, оларның аразында Иштики херектер яамызының, кызыгаар эргелелиниң, кеземче күүседир албанның федералдыг эргелели база өске-даа федералдыг ведомстволар, локалдыг дайыннарының хоочуннары, ортумак школаларның өөреникчилери болгаш сургуулдар байырлыг чыскаал-биле эртер. Байырлыг чыскаалды Тыва Республиканың Чазаның үрер хөгжүм оркестри баштаар.

Байырлыг чыскаалдың колонназынга бир-ле дугаар «Өлүм чок полк» киржир. Фронтучуларның болгаш тылдың хоочуннарының чуруктарын көргүзүп эртер аныяк салгал-дыр. Бо хамааты идепкейин Тывада Россияның ниити улусчу фронтуну деткээн. Тываның бүгү муниципалдыг тургузугларында, ооң иштинде Кызыл хоорайның кудумчуларында чуруктары астынган фронтучуларның болгаш тылдың хоочуннарының дугайында материалдарны чаа ажыттыгач ВКО-ТАКТЕ социал четкизинде vk.com/parad_pobedy_tuva деп арында кирип турар. 8(913)3546395 деп дугаарлыг телефон ажылдап эгелээн. Чыскаалдың колонназынга киржири-биле чагыгларны parad_2013@mail.ru деп электроннуг почтаже чорудар. Бо чылын фронтуже аъттангандан бээр 70 чылын демдегледип турар эки турачы дайын киржикчилеринин салгалдары байырлалдың колонназынга база бир кол черни ээлээр.

Байырлыг хемчеглер эрттирениң дугайында республиканың организастыг комитетинин хуралына төлөвилелдин тургузукчузу, ийи эки турачы дайын киржикчилери Туметей Оюн база Михаил Кабаевтин салгалы, Владислав Каң-оолдун дыңнатканы-биле, 50 Ада-чурттун Улуг дайынының киржикчилеринин салгалдары байырлыг чыскаалга киржиринге белен болган.

Тиилелге хүнүнге тураскааткан байырлыг хемчеглерниң чуруму бо үеде чедир ажылдаттынып турбуже, республиканың шупту булуңнарында фронтунуң болгаш тылдың хоочуннары-биле ужуражылгалар чоруттунуп, музейлер болгаш библиотекаларда делгелгелер ажыттынып турар. Чогаадыкчы коллективтер боттарының оюн-көргүзүглеринин белеткелдерин чорудуп турар.

Бистиң корр.

«ИДЕГЕЛДИҢ КӨВҮРҮҮ»

Социал адырда

Апрель 20-де Улусчу чогаадылга бажыңыга харык-шинээ кызыгаар-латтынган кижилерниң «Идегелдин көвүрүү» деп мөөрей-фестивалының гала-концерти болуп эрткен. Ук хемчег Бүгү-россияның дем-биле хейнү чедип алыр деп инвалидтер мөөрейинин кыйгыры-биле болгаш Бүгү-россияның инвалидтер ниитилелинин 25 чыл оюнга тураскаадып, бир дугаар эрткен. Ону ТР-ниң Каң-оолдун, Күш-ажыл болгаш социал-хөгжүлдө, Культура яамы-ры, ТР-ниң Өг-бүлө болгаш уруг-ар агентилели база караа четпес-р хей-ниити организациялары баш, оон-даа өске албан черлери туртуп эрттирген.

Мөөрейге Тываның аңгы-аңгы орай, булуңнарындан улуг, биче чылыг 168 кижик киришкен. Орта града болгаш улусчу ыр, танцы-м, хылдыг хөгжүм херекселде-нге күүселде, уран номчулга, шевер кылыгларга киржикчи-р боттарының күжүн шенешкен-р. Апрель 19-та 18 харга чедир уруглар аразында мөөрейге Ак-суурок школа-интернадының эгуулу, бүдүн өскүс Чаян Оор-к «Авам үнү» деп ырызы дээш и черни чаалап алган. Улуг улус азынга апрель 20-де болган мөөрейге Мөңгүн-Тайга кожуун-и Мугур-Аксы сумузунун чурт-чызы Хертек Начын хөөмей-гипт күүселдези дээш 1-ги черге төлөптүг болган. Мөөрей бедик төлөпкө эртип, киржикчилерниң белеткели дыка шыырак, ылаңгыя чин уруглар самнап, ырай бээр-аажок чаптанчыг, кижик чайгаар-хүлүмзүрү бээр. Юлия Донгак бодунуң чогаатканы, авазынга аскааткан «Ававыс — бурганы-

Улуг улус аразында мөөрейниң тиилекчизи Начын Хертек.

выс» деп шүлүү, Елена Ойдуптун «Уругларым авазыңа» деп ырызы чыылган чонну бодандырып, улустун сеткил-хөөнү көдүрүп, баары саргып келген ышкыш болду. Тес-Хемниң төлээзи Айдың Монгуш үнүп келгеш, ырай бээр, ооң кайгамчык, онзагай үнүн дыңнааш, залда орган улустун шимээни чидип, таалай берди. «Дао-шын» деп группаның удуртукчузу бодунуң чогааткан ырыларын күүседирге, залда олурганнар катал ырларын дилеп, дыңзыг адыш часкаашкын-нары-биле хүлээп турду. Кулаа дыңнаваз уруглар школа-интерна-дының сургуулдарының база өске кожууннардан бичин уругларның салым-чаяаны чайгаар-ла көстүп турар. Уран-шеверлер делгелгезинге инвалидтерниң боттарының холу-биле кылган кылыглары он-загай, бир тускай. Келген аалчы-лар күзелдин-биле оларны деткип, кылыгларын садып ал турду.

Гала-концерт үезинде мөөрей-ниң организакчылары болгаш мөө-

рейниң киржикчилеринден санал-оналдарын ал четтигиптим.

Антониде Доржуевна Ондар, ТР-де «Россияның инвалидтер ниитилелинин» салбырының даргазы:

— Мен бо ниитилелди 7 чыл дургузунда удуртуп, ажылдап тур мен. Россияның инвалидтер ниитилелинин 25 чыл оюн демдеглевешаан, инвалид улус аразында школа назылыг, улуг улус аразында фестивалды эрттирип турарымыс бо. Чыл санында киржикчилерниң саны немежи, салым-чаяан талазы-биле база угланышкыннары көвүдөп, күүселделери бедик деңгелде эртип турарын эскерип тур мен. Тиилекчилер август 22-25 хүннеринде Москва хоорайга «Дем-биле хейнү чедип алыр бис!» деп инвалид улустун мөөрейинин кыйгыры-биле болгаш Бүгү-россияның инвалидтерниң фести-вальга Тывазының төлээлери бооп, төрөөн черин камгалаар. Оларның чурттаар болгаш чөмөннөр ча-

рыгдалдарын инвалидтерниң төп ниитилели, а орук өртөөн ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал-поли-тика яамызы харылаар. Мындыг республика чергелиг мөөрейлерни юбилейлиг чылдарда удаа-дараа эрттирип турза-даа, «Идегелдин көвүрүү» деп ат-биле бир дугаар эртип турары бо. Чылдың-на инва-лидтер декадазы таварыштыр хей хемчеглерни эрттирип турар бис. Бо чыл юбилейлиг чыл болганда, Омск, Абакан, Санкт-Петербург, Иркутск хоорайларже аңгы-аңгы угланышкынның мөөрейлерже, спартакиадаларже чалалгалар хө-йү-биле келген. Ынчалза-даа ак-шалаандырышкын талазы-биле бергелер бар. Ол айтырыг шиит-пирлеттине бээр болза-ла, бистиң кайнаар-даа оруувус ажыттына бээр.

Юлия Донгак, 21 харлыг, Кы-зыл хоорай:

— Чоннар аразының сайгар-лыкчы чоруктун академиязының 4-кү курузуну сургуулу мен. Аңаа чергелештир 1 чыл дургузунда «Мотиватор» деп солуннун корреспондентизи болуп ажылдап тур мен. Кадыым кошкак, өске улустан ылгалдыг-даа болзумза, бергелер-ни ажып, номчукчуларымны бодап, улуг сонургалдыг ажылдап турар мен. Материалдарымда бодум ыш-каш быжыг туруштуг инвалид кижилерни өскелерге үлегер-чижек болуру-биле «Мотиватор» солун-ну таварыштыр оларның хей-адын көдүрүп чоруур мен дээр болзум-за, хөөредиг эвес боор деп санаар мен. Эскерип чоруурумга инвалид улустар дыка муңгаргай, сула сал-дыныпкан чурттап чоруур. Ажыр-бас, бергелерни ажып, чуртталга-ның солун, эки талаларын эскерип, бодун шын, эки алдынар болза эки.

(Уланчызы 3-кү арында).

Хүннүң медээлери

Хөй-ниитиниң сайгарылгазы эгелээн

Апрель 25-тен эгелеп Тываның Чазаа чурттакчы чонга 2012 чылдың ажил-чорудулгазының дугайында чылдың болур отчетун бээр. Баш бурунгаар тускай даалга-биле чонну Отчет-биле таныштырар ажилчын бөлүктү тургускан.

Ажилчын бөлүктөргө кезиктирилген Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол: «Чазактың кезиктирилген отчет-биле чон мурнунче үнүшкүннери бистиң Конституция-биле-даа, оон-даа өске нормативтиң эрге-хоойлу актылары-биле-даа көрдүмүн. Ынчалзажок бистиң бүгү ажил-

чорудулгавыс чоннуң сонугалдарына чагыртыр болганда, ол биске онаашкан хүлээлгелеривисти кайы хире күүседип турарывысты билер эргелиг. Ол дээрже бистиң үзел-бодалывыстың туружу-дур» — деп чагып демдеглээн.

Республиканың хөгжүлдениң социал-экономикага темпизинге чүгө шыңгыы экономикага когаралды эвес, харын-даа кижилер амы-тынын алган чугула салдар чедирген барымдааларга Шолбан Кара-оол бир дугаарында чер шимчээшкүннерин, кааңнаашкынны, а ол ышкаш арга-арыг өрттерин айткан.

Төөгүлүг аттарын эгидер

Республиканың Күрүнө чөвүделениң ийи дугаар хуралына төөгүлүг аттарын чурттакчылыг черлерге эгидер сорулганы Чазакка болгаш парламентте Шолбан Кара-оол берген.

«Тыва биле Россияның чаңгыс демнежилгезиниң 100 чыл юбилейинге белеткел үезинде чурттакчылыг черлерге билдинмес чылдагааннар-биле өскерилген төөгүлүг аттарын эгидери чогулчалыг» — деп, ол чугаалаан. Черлерниң аттарының өскерилгенин чижээ кылдыр Улуг-Хем кожуунуң төвү Шагаан-Арыгы (Шагонар) Шолбан Кара-оол адаан. 1888 чылда үндезилеттинген Шагаан-Арыгы албан-ажыл документилеринге Шагонар деп бижий берген.

Уруглар сады немежир

База бир уруглар сады республикага немежир. Каа-Хем кожуунуң төвү Сарыг-Сеп суурга 140 уруг турар садикти келир күзүн ажылдалга кирир. Амгы үеде садиктиң брус ханазын, чылыг четкизиң тудуп доозуп турар. Бо садиктиң тудуунга ниитизи-биле 84,4 миллион рубльди чарыгдар.

Каа-Хем кожуунга үнүшкүнүг хуралга Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Шолбан-оол Иргит Сарыг-Септе садик тудуун «Компас» кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилел шалыпкын чорудуп турарын демдеглээш, бо садик ышкаш со-

циал тудуглар тус чер эрге-чагыргазының доктаамал кичээнгейинге турар ужурлуг деп чугаалаан.

Каа-Хемниң оң болгаш солагай талазында суурларның аразына чоннуң аргыжарына эргежок чугула паромнарның белеткелинче үнүшкүнүг хуралга келген удуртукчуларның кичээнгейин Шолбан-оол Иргит угландырган. «Дерзиг-Аксы» кезигде паромну «эжиндиришкениге» баш бурунгаар белеткээрин, Сизим суур дужунда паромну ажылгалга киирери-биле ону паромнарның российжи даңзызына киирерин дүрген шиптирлээрин Орук-транспорт яамызына Чазак Даргазының бирги оралакчызы даандырган.

Мал оолдаашкыны адакталган

Тываның мал ажил-агыйларында мал оолдаашкыны адакталган. Бо хүнерге чедир 300014 хураган, 67394 анай малчын коданнарда онча-менди доругуп турар. Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Өвүр кожууннарда шээр мал оолдаашкыны доозулган.

Чылгы биле мыйыстыг бода мал ззырал өстүрүп турар ажил-агыйларда белер болгаш инектер кидин түлүк төрүп эгелээн. Эң хөй бызаа Сүт-Хөл кожуунда төрүтүнген. 2682 бызаа — бо кожуунуң ажил-агыйларында онча-менди.

Республикада ниитизи-биле 25 270 бызаа хүр доругуп турар.

2013 чылда 14 муң кулунну алыр деп, чылгычылар планнаан. Ындыг сорулганы күүседип болурун аргазы бар деп, специалистер санап турар. Чылгы малды азырал өстүреринге күрүнөден берип турар дузаламчы акша кончук деткимче болган. Апрель 19-та Тыва Республиканың Чазаа чылгы мал азырал өстүреринге дузаламчы акшаның хемчээлин доктааткан. Бир бе дээш 500 рубльди республика бюджетинден, 253 рубльди федералдыг бюджеттен бо чылын үндүрүп бээр.

Gov.tuva.ru-дан.

Тываның Баштыңының ажил-а

НАЙЫСЫЛАЛАДА КОЛ ОРУК ТУДУУНДА

Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол Магистральная кудумчузунда автооруктуң септелгезин көргөн.

«Восток» КХН биле «Тыва-автоорук эргелели» күрүнө албан чери аразында кады ажылдажылганың керээзин чаргаш, Кызыл хоорайның Магистральная кудумчузунда эң-не берге 4 километр автоорукту септеп эгелээн. Апрель 23-те Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол Кызыл хоорайның Магистральная кудумчузунда автоорукту септеп, кылып турар ажылы-биле таныжып чораан.

«Бо объект 2014 чылда Тыва биле Россияның демнежилгезиниң болгаш Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чыл оюн демдеглээр байырдалга белеткелдин хемчээнде кол ажыл-дыр» — деп, Чазак Баштыңы демдеглээн. Кызыл хоорайның чагыргазының удуртукчулары, орукту эде кылып ажылдың чагыкчылары болгаш күүседикчилери-биле чугула кылып, шиптирлээр айтырылгала хамаарыштыр сайгарылганы кылганнар. Орук ажыл-агыйының талазы-биле ам-даа шиптирлээр айтырылгар бар база ол хоорайга кол ужурдузалыг, ынчангаш ажылдың шынарынга эң-не шыңгыы негелдени тургузарын Тываның Баштыңы-Чазак Даргазы негээн.

Автооруктуң төлөвилелин «Тыва автоорук» эргелели, бүдүрүлгениң директору В.Мельников тодаргай тайылбырлаан, объектини 2-ги техниктиг деңгелдин ниити ажылгалдын автомобиль оруунуң хемчээлинге төлөвилеп кылган. Күрүнениң казна албан чери «Тыва Республиканың автомобиль оруктарының эргелели» ажыл шөлүңгө орукту калбак хемчээлди чаартып турарының талазы-биле видео-роликке таныштырып көргүскеннер. Төлөвилелге Интернациональная, Пушкин, Кузнецов, Коммунальная,

Спутник болгаш Загородный кудумчуларын база кадарын чугаалашкан. Бо автоорукка машиналар кончук дүрген чоруур шимчээшкениге шаптыктыг тырлышкынны тургускан херээ чок, чугула черлерге светофор тургузары албан деп, Ш.Кара-оол бодунуң бодалын илереткен. Кол кичээнгейни оруктуң даштыкы хевиринче угландыраар. Хоорай тудуунуң хемчээлин хажыдып турар, чер санай тудуглар талазы-биле сагындырыгны берген, чижээ, Магистральная кудумчузунга шугум-чыскаал сагывайн турар үндүрүк-кирик тудуг объектизи турбас ужурлуг. Хоорай чагыргазына кыска хуусаада ол талазы-биле шиптирлээрин база чамдык тудугларны бузуп кааптарынга чедир айтырыгны тургузарын, кудумчуунуң тудуг талазы-биле чаңгыс аай дөзөвилел планын ажылдап кылырын дааскан.

«Бо объект 2014 чылда Тыва биле Россияның демнежилгезиниң болгаш Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чыл оюн демдеглээр байырдалга белеткелдин хемчээнде кол ажыл-дыр Чазак Баштыңы демдеглээн.

Эң-не чидиг айтырылгарның бирээзи — автооруктарга септелге чоруп турган үеде оюн эртер оруктарны хайгааралга алыры чугула.

Аай-дедир чоруп турар автомашиналарның хөй кезини оюн оруктан чорбайн, септеп турар оруктан чоруп турары орукчуларның ажылына таарымча чок байдалды тургузуп турарын база оюн эртеринге немелде оруктарны кылырын чугаалашкан.

Оюн Күрседи, Чүлдүм болгаш Рабочая кудумчуларында транспорт шимчээшкенин эң кидин-түлүк үезинде автомашиналар тырлышкыны хөлүн эртип турар. Аргалыг-ла болза, оруктарга сеп-

санаттынган база акшалышкынын республиканың фондузундан көрдүнгенин планнаан. Бистиң республика аргыжар автооруктары хунче чаарттынып, кылдырары демдеглескенчиг. Ты элээн каш регионалдыг муниципалдыг чергелиг орук түр када улуг чүктүг автоналар чоруурунга республика орук-транспорт сайыдының алы-биле кызыгаарлап дугаарлап турар. Оларның хуусаазын орукта шывынының болгаш чериниң чыны аайы-биле аңгы-аңгы үе доктааткан.

Апрель 9-тан май 14-ке Кызыл — Сарыг-Сеп, апрель 10-тан май 14-ке чедир Кызыл — Довурак, Абаза — Ак-Довурак, Чадана — Хандагайты, а ол ышкаш кожууннар төптеринче: Тарбагатай — Бай-Хаак болгаш Хову-Акса оруктарны дуглаар. Туран — Тора-Хем, Бояровка — Тоора-Хем оруктарының асфальт-биле шиптирлээр оруктарын апрель 22-ден май 23-кү чедир дуглаар. Бистиң Тываның хөгжүлдениң оруунда...

Ася Тюлюк

Алдын-Херел АПЫКАНЫ тырттырган чуруктары.

Орукту кылып турары.

«ИДЕГЕЛДИҢ КӨВҮРҮҮ»

Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

«Идегелдин көвүрүү» деп мөөрей деңнелге эрткен деп санал мен. Салым-чаянныг улус-биганыжып, найыралдажып ал мен бодумнун чогаатканым тураскааткан «Авагыс — аныгыс» деп шүлүүмнү күүтүм. Шупту киржикчилер соңзагай, бедик белеткелдиг. Чалза-даа эртине даштарныг азында эң үнелии — алмазы деген Монгушту онзаладым. Ооң

Юлия Донгай.

ага алдынып билири, сцена туразын билири, эң кол чүүл — эзулуг хуулгаазынныг, тускай, ш-сеткилди көдүрүп турар, ма-ханмадым.

айлык Саая, 23 харлыг, Эр-арлык суур:

Мээң ада-иём черле уран-улус, оларның соон салгап, э-биле дааранырынга, аргыт-ырындан аңгыда, чөм кылырын-ак мен. Авам — ийи дугаар түпүң инвалиди, ачам машина-

жизиниң национал оркестр тала-зынга 1 чыл өөрөнгөш, кадымның аайы-биле өөрөнмейн барган мен. Оон Тываның тудуг техникумунга бызаңчы мергежилди чедип ал-дым. Суурувуста меңээ тааржыр ажилдың чок болганы-биле мал-маган кадарып турар мен. Авам-ның кады төрээнери хөөмейлээр, сыгыртыр улус, ачамның ачазы улуг хөөмейжи кижжи чораан. Бо мөөрейге бир дугаар черни алган-ны дээш мээң адымны адаптарга, сагыш-сеткилим көдүрүп, өөрээ-нимден караам чажы дамдылай берди. Тывадан дашкаар кайнаар-даа барып көрбээн мен. Россия Федерациязының төвү Москвага Тываның төлээзи болуру — меңээ дыка улуг харысалга болгаш кан-чаар-даа улуг өөрүшкү, аас-кежик. Бо фестиваль таварыштыр бисти деткип, бурунгаар орукту ажыдып турарынга өөрүп тур мен.

Авторнун көрүжү: тиелекчи Начын Хертек «Шын» солуну чагыдып алган, дыка сонургал-дыг номчуп турары өөрүнчүг бол-ду. Ол бистиң солун таварыштыр Тывада чүү болуп турарын номчуп, билип, кожууннарның аңгы-аңгы булуңнарында, боду мал-маган тудуп турар болгаш, көдээ ажил-агы талазы-биле байдалды, өске кожууннарда «Чаңгыс суур — чаң-гыс бүдүрүлгө» деп төлөвилелди чырыдып турарывысты сонургал-дыг номчуп турарын демдегледди. Кадык-шинээ кызыгаарлаттын-ган улусче сагыш салып, мындыг мөөрей-фестивальдарны эрттирип турары эки. Инвалид улус аарыы-га чалынмай, бергелерни алып эртип, боттарының салым-чаянын көргүзөр фестиваль-мөөрейлер

Айдың Монгуш.

дөргүл-төрелдерниң база чоок кижилерниң кириген үлүг-хуузу улуг дээрзин демдегеп каары ар-тык эвес. Бир демдеглексе каар чүүлүм болза, Кызылдан Юлия Донгайтың быжыг туруштуун кай-гал ханмадым. Ол дээди эртемни чедип албышаан, «Мотиватор» солунун корреспондентизи болуп ажылдап турары чоргаарчыг. Тывада инвалид улустун хөй ке-зини чүгле пенсиязы-биле амыды-рал-чурттап турары чажыт эвес. Ычангаш Юлия өскелерге үлгер-чижек болуру чадалчок. ТР-ниң Хөй-ниити палатасы инвалидтер-ни тускай ажылчын олуттар-биле хандыраары талазы-биле чугула айтырыгы көдүрүп, хурал эрттир-гени база чөптүг. Киржикчилерниң шуптузунун көргүзүлгери шыырак белеткелдиг, кедип алган национал хептери каас-чараш, боттарынга

Билеттер чиигелделиг

Республиканың найы-сылалы Кызыл хоорай биле Тываның ырак-узак кожууннарының аразынга агаар-биле аргыштырылганы апрель айның сөөлгү он хо-нуунда эгелээрин планнаа-нын орук-транспорт сайы-ды Олег Косоротов респуб-ликаның Чазаның аппа-рат хуралына дыңнаткан. Тожу, Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл кожууннарда доктаамал чурттап турар кижилер тарифтер-биле билеттерни садып ап болур. Чи-игелделиг билеттин өртээ Кызыл — Тоора-Хем аразынга 1680 рубль, Кызыл — Кунгуртуг — 2517, Кы-зыл — Мугур-Аксы — 3357 рубль. Кызыл биле ырак-узак кожуун-

нар аразынга пассажирлерни кы-зыгаарлаан харысалгалыг ни-ител «АвиГео» авиабүдүрүлгө аргыштырар. Тус черниң авиа-бүдүрүлгези «ТуваАвиа»-ның до-кументилерин четчелээрин дүрге-дедип, пассажирлер аргыштырар чөпшээрелди алыр талазы-биле хемчеглерни дарый алырын Орук-транспорт яамызының удуртулга-зынга Шолбан Кара-оол дааскан.

Чаа школаны тудар

Кызыл хоорайда Бай-Хаак кудумчузунга тудар школаның төлөвилел-смета документиле-рин Тыва Республиканың Ча-зааның хуралына бадылаан. Москвада «Геопрофи» эртем бүдүрүлгезининг ажылдап кылган төлөвилели-биле тудар школага 825 уруглар, оолдар өөренир. Бо школа — найысылалга тудар дың алды школаларның бирээ-зи. Амгы үеде Кызыл хоорай-ның школаларының хөй кезинде өөреникчилер ийи ээлчегде өөренип турар. Чаа төлөвилелдин школаларын тудуптарга, өөрели-гени чаңгыс ээлчеге эрттирип, кичээлдер соонда үени өөрели-ге-кижизидилгениң яңы-бүрү хе-вирлеринге ажылдап болур апаар. Чаа школаның төлөвилел-смета документилерин республиканың Чазаа хүлээп алганы Тудуг болгаш коммунал ажыл-агыйны чаарты-рының яамызынга школаны тудар тудуг организацияларын шилип

алыр үени бээр деп, өөрелилге болгаш эртем сайыды Каадыр-оол Бичелдей демдеглээн. Школаны тударынга 412,3 миллион рубльди чарыгдар. Бо чылын кол тудуг-септелге ажылдарын доозуптарынга өөрелилге яамызы ынанып турар.

Россияның Президентизи бол-гаш Тываның Баштыңының даалга-зы-биле ажылдап кылган, 2013-2018 чылдарда боттандыраар планнаан «Орук картазы» программа езугаар бо школаларны тудар. Кызылга тудар алды школадан аңгыда, 2018 чылга чедир бирээзи-ле 300 өөре-никчи олуттуг чаа төлөвилелдин чеди школазын «Орук картазы» езу-гаар көдээге тударын планнап турар.

Күзелдиглер хөй болган

Тыва Республиканың Ча-заа-биле дугуржулга езугаар кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилел «Лунсин» ажылдак-чыларының 50 хуузу Тываның чурттакчыларының аразындан шилип алыр хүлээлгелиг. Амгы үеде «Лунсиниң» 1245 ажылчыннарының болгаш спе-циалистерининг 684-ү — респуб-ликаның чурттакчылары. Даг-болбаазырадылга комбинатын бо чылын ажылгалга кириерин план-наан. Ычангаш комбинаттың шта-дын четчелеп эгелээн. Эң ылаңгыя бедик мергежилди, арга-дуржул-галыг специалистер кончуг херек. Республиканың Улетпүр яамы-зының болгаш Чонну ажылга хаара тудар агентилелиниң киржилгези-биле хостуг ажылчын олуттарга тускай мергежилдиг ажылчыннар болгаш специалистер ярмарказын «Лунсин» организастан. 345 ажыл-

дакчы хереглээн комбинатка 1546 кижжи ажылдаар күзелдин илереткен. Оларның аразындан 69 кижини фабрикага механика болгаш хан-дырылга килдистеринге ажылга хүлээп алыры-биле шилип алган.

Республиканың чурттакчыла-рының аразындан бедик мер-гежилдиг ажылчыннарның, спе-циалистерниң шилилгезин, оларны даг-болбаазырадылга комбинатынга ажылдаары-биле өөрөдирин уламчылап турар.

ТР-ниң албан-езузуун сайтызындан.

Электри шугумун чаартыр

Тываны электри энер-гиязы-биле хандыраарының хемчеглерин «Тыва энер-гия» ажык акционерлиг ни-ител чылдың-на ап турар. Республиканың девискээрин-де электри дамчыдар четкиниң эргижирээни дөзү ирип калган чагылардан көскү. Ооң 80 хуузу чаартыры эргежок чугула апарган. «Тыва энергия» ажык акцио-нерлиг ниитилел 2013 чылда 170 километр электри шугумун чаар-тырын, эрги 3 муң чагыларны чаа чагылар-биле солугурун, 11 под-

станцияларны септээрин планнааш, ол ажылдарны эгелей берген. Бо ажылдарның чарыгдалынга 100 миллион рубльди үндүрер.

«Тыва энергияның» парлалга албаны.

Мөөрейниң бичии киржикчилери.

септел турар. Бо делгелгеде ден кылыгларым бараалга-иржиң келдим. Бичии турган эгелээш бажыңга ачамның бырлап бергени-биле бисер-араш кылыглар кылып эге-мен. Кадымның байдалы-ажыл чок мен, ынчалза-даа ден кылыгларны садып база төгерикти ажылдап алыр ар-мен.

Айдың Монгуш, 28 харлыг, мак суур: Тес-Хем кожууннун Шуурмак-дан келдим. Фестиваль эр-рары дыка өөрүнчүг-дүр. Ыр-салым-чаянныг болганымда, йлерге удаа-дараа киржи-мен. Суурумга клубка кон-рге киржир-дир мен. Мын-өөрейлер бистерге хөй эртип болза эки.

Начын Хертек, Мугур-Аксы Кызылдың уран чүүл коллед-

оларга дыка ажыктыг, үнелиг. Ко-жууннарда инвалид улус чылда ийи-чаңгыс мөөрейлерге киржи-п, найысылалды көрүп, солун, са-лым-чаянныг улус-биле таны-жып, найыралдажырының база бир аргазы деп болур. Ырак-узак кожууннардан киржикчилерни мөөрейге кириштирип, оларны ажаап, азырал турар ада-иелерниң,

бүзүрели улуг, чыылган чонга, ча-латкан аалчыларга солун кежээни бараалгатканы дыңзыг адыш час-каашкынындан көскү. Оларның шуптузу үнелелди, хүндүлел би-жиктерни, өртектиг белектерни ап, хөй-ады көдүрүп чанганнар.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
А-Х.АПЫКААНЫҢ тырттыр-ган чуруктары.

Ат-алдарлыг, сураглыг инвалидтер аразында:

Франклин Делано Рузвельт — АКШ-тын 32-ги Президентизи; Николай Островский — «Каң канчап катканыл?» деп номнун ав-тору;

Людвиг ван Бетховен — немец композитор; Эйми Майллинг — модель, кино артизи; Александр Суворов — хөй-ниитичи, эртемден; Егор Беляков — чурукчу; Стиви Уандер — хөгжүмчү;

Диана Гурцкая — грузин, россияжи ыраажы; Михаил Оюн — Тывадан ча адыкчызы.

Инвалид кижиниң бодунга бүзүрели улуг, чүткүлдүг болза, ол ат-алдарлыг, бай-шыдалдыг, аас-кежиктиг болурун үстүндө адаан улус бадыткап турар.

УЖУР-ЧАНЧЫЛ

УЛУС-ЧОННУ

Эрткен неделяда «Шын» солунун редакциязынга «Арагалаашкын болгаш ооң түңнелдери» деп темалыг ээлчеглиг «дорт харылзаа» болуп эрткен. Аңаа ТР-де ИХЯ-ның Хөй-ниитиниң айыыл чок чорунун талазы-биле полицияның килдис начальниги, полицияның майору Чечек-оол Көк-оолович Тава, ТР-ниң ажил-чорудулгазының чамдык хевирлеринге чөпшээрел бээр талазы-биле албан чериниң удуртукчузу Александр Кошкар-оолович Монгуш, ТР-ниң ИХЯ-зының парлалга албанының начальниги, иштики херектер албанының подполковниги Лада Оюн болгаш сарыг шажынның төлээзи, ТР-ниң ИХЯ-ның чанында хөй-ниити чөвүлелиниң кижигүнү Буян башкы киришкен.

Арагалаашкын дээрге, чүгле бистиң республикада эвес, а бүгү чуртта, делегейде чиди-биле турар нарын айтырыг. Ынчангаш-ла боор, «дорт харылзаага» республиканың чурттагыч чонундан канчаар-даа аажок хөй айтырыглар келген. Тускай специалистер адырларының аайы-биле номчукчуларының айтырыгларына чедимчелиг харыларны берген. Келген ажилдакчылар боттарының ажилын таныштырып четтикпээнде-ле, айтырыглар кээп эгеледи.

Орлан Саая, Барыин-Хемчик кожунунун Эрги-Барлык сумузу:

— Көдээ суурларга араганы шуут сатпас болза эки деп бодаар мен. Чүге дээрге, көдээде чурттагыч чон мал-маганын азырап, өстүрүп, каш пенсия, пособие акша-биле амыдырап олурар болгай. Кажан араганы чанында садып турарга, олар ол амыдыраар акша-хөреңгизин арагаже үндүрүптерлер. Оон аңгыда, бажыңнарда шынары багай ээиртир суксунну ам-даа садып турар, ону черле кажан соксадырыл?

Александр Монгуш:

— Арага-дарыны суурга шуут сатпазын чедип алыр дээр болза, чүгле чонун күзели херек. Сумунун чурттагыч чону арага сатпас дугайында аразында дүрүм үндүрүп алган-дыр дээр болза база шын эвес апаар, ону прокуратура хоойлууга дүүшпес дээр-дир ийин. РФ-тиң 2006 чылдың январь 1-де күш кирген «Россия Федерациясында тус черниң бот-башкарылганын организаастаарының ниити дүрүмнеринин дугайында» №131 федералдыг хоойлунун 22 чүүлүн езугаар, тус чер референдумун (чон чыыжы) кылып, бадылап ал болур. Арага сатпазының дугайында референдумнуң шийтири күш кире бээр, ол девискээрде арага-дары садар чөпшээрелдиг сайгарлыкчы бар болза, ол арага-дары садар ажилын соксадыр апаар. Бистиң албанга келгеш, ажилын соксадып турарының дугайында билдиришкын бижир. Ол сайгарлыкчы бодунун туразы-биле бистиң албанга келбес болза, чыыштын шийтиринге үндезилээш, суд таварыштыр оон арага-дары садар чөпшээрелин күш чок болдурар. Бо ажилга тус черниң суму баштыңнары, чагыргазы база чону эгелекчи санал-онал үндүрер болза эки. Сүт-Хөл кожунунун Кызыл-Тайга, Барыин-Хемчиктин Бижиктиг-Хая сумуларында «кургаг хоойлуну» чарлаан, ол девискээрлерде арага сатпайн турар.

Амгы үеде республикада арага-дары садар чөпшээрелдиг 98 сайгарлыкчы, 231 садыг бар. Кызыл хоорайда чөпшээрелдиг 48 сайгарлыкчы, 111 садыг ажилдап турар.

Инна Дамба-Хуурак, кол редактор:

— Арага сатпайн турар адааныңар сумуларда кем-херек үүлгедиишкыннери эвээжеп, бо талазы-биле ажил-агыт түңнелдиг болуп турар бе?

Чечек-оол Тава:

— 2013 чылдың бирги кварталы-

биле алырга, Сүт-Хөл кожунда кем-херек үүлгедиишкыннери эвээжээн, бо үш айның дургузунда административтиг корум-чурум хажыдышкыннарының дугайында кодекстин 14.16 хоойлунун кезээ-биле 5 административтиг херекти көргөн. Республикада кем-херек үүлгедиишкыннериниң талазы-биле бирги черде Барыин-Хемчик кожун чоруп турар. Ынчангаш бо долгал турар хамааты шын айтырыг көдүрүп турар. Арага садып турар бажыңнарга хамаарыштыр участок төлээлеринге дарый дыңнадыр болза эки, олар хемчеглерни ал чорудуп, кеземче херээн оттурарыңа материалдарны белеткээр.

Лада Оюн:

— Чонун чыыштары кожун, сумуларда квартал санында болуп турар. Россия Федерациязының тускай дужаалын езугаар, удуртукчулар чон мурнунга ажил-албанының талазы-биле түңнелдери чугаалаар. Чижээлээрге, малчын аалдарга ол кезек девискээринин малчыннарын чыгаш, мал оорунга хамаарыштыр дээн чижектиг айтырыгларны сайгарып чугаалажыр. Чонун санал-оналын дыңнап, билип алгаш, дараазында кварталдың азы чартык чылдың иштики херектер ажылының планынче тускай хемчеглерни кириер. Мындыг хевирлиг чыыштарга чон боттарының үзел-бодалын илередир болза эки.

Айлаң Монгуш, кол редакторунун оралакчыы:

— Херээжен чонунун арагалаашкынның дугайында чугаа чоруп эгелээн болганда, амгы үеде иштики херектер органныңа бүрүткелде турар арага-дары ижеринге сундулуг херээжен улустун саны чечел?

Чечек-оол Тава:

— 2013 чылдың 3 айның сан-көргүзүлгери-биле алырга, апрельге чедир бүрүткелде 1336 херээжен чон турар.

Лада Оюн:

— Ажы-төлүнче кичээнге салбас, арага ижеринге сундулуг ада-иелерниң саны чаңгыс черге турбастыр ийин. Ада-иелерни бүрүткелден уштуп база турар, немежиң турар улус база бар.

Чечек Хертек, чоокку Каа-Хем району:

— Чыый берген үеде кудумчуда «ужуп калган» чыдар улус бо-ла көстүп кээр-дир, «чоокка чованчыг, ыракка ыянчыг». Кудумчуда хайгаарал (патруль) чериниң ажилдакчылары бо талазы-биле хемчеглер ап турар бе?

Чечек-оол Тава:

— 2010 чылдан эгелеп эзириктер сергедир эмчи албан чери ажилдавайн барган. Бо чылдарның дургузунда ук албан черин Иштики херектер яамызы Кадык камгалал яамызынче дамчыдып чадап турар. Кызыл хоорайда Московская 41 кудумчузунда эзириктер сергедир төп бар. РФ-тиң ИХЯ-зының болгаш Кадык камгалал яамызының

«Дорт харылзаа» үезинде.

катай үндүргени №12.98 дужаалын езугаар улуг эзирик чыдар кижини шагдаа ажилдакчыларының алыр эргези чок. Чүге дээрге, дүрген дуза чедирер станцияның эмчилери ол кижиниң эзирин бадыткап турар эмчи талазы-биле түңнелди баштай үндүрер ужурлуг. Амгы үеде бо айтырыг дыка нарын болуп турар. Ынчангаш тус черлерде чагырыкчыларның хөй-ниитиниң корум-чурумун тудар оралакчылары-биле тускай хуралды эрттирип, нарын айтырыгларны чугаалажыр бис. Ынаар орук шимчээшкыннериниң айыыл чок чорунун, назы четпээнер-биле ажыл, кудумчуларга чурум тударының талазы-биле болгаш эзирик улусту кайнаар кириеринге хамаарыштыр айтырыглар кирип турар.

Анисья Базыр-оол, Кызыл хоорай:

— Индияда чүгле херээжен улус чүдүүр дуганнар бар болгай,

Амгы үеде республикада арага-дары садар чөпшээрелдиг 98 сайгарлыкчы, 231 садыг бар. Кызыл хоорайда чөпшээрелдиг 48 сайгарлыкчы, 111 садыг ажилдап турар.

Тывага ындыг дуганнар салып болур бе? Чер кезип, арагалап чоруур херээжен улус, ылангыя аныяк уругларны ынаар кирип, «эмнеп» алыр арга тыттып келир боор аа!

Буян башкы:

— Ада-иези, төрөл-дөргүлү, эш-өөрүнүн билиншикин, деткимче чок болганындан чамдык аныяк кижилер арага-дарыдан адырлып шыдавайн баар. Бо «дорт харылзааның» кол утказы база арага-дары-биле хол-бажырга, оон эки чүве үнмес дээн бодалдарны күштелдирери-дир ийин. Херээжен улуска тускай дуганнарны салып болур. Ам-даа болза, сагыш-сеткили аарып чоруур, берге байдалдардан боду уштунуп чадап чоруур ылангыя херээжен чон хүрээге келгеш, дузаны алыр болза эки. Эр, херээжен-даа улус боттарының камгалакчы бурганнарынга доктаамал чалбарып, дуза дилеп, тейлеп чорууру чугула.

Орланмай Ооржак, Чөөн-Хемчик кожун:

— Амыдыралдың берге байдалына таварышкаш, арага-дарыже сундуга берген улус турар. Арага хамчыынче кире берген улус Буян башкыдан дуза дилеп кээп турар бе, оларга кандыг хевирлиг дузаны көргүзүп турарыл база башкының арга-сүмези кандыг хевирлиг ирги?

Буян башкы:

— Сарыг шажынның өөрединиң кол утказы—бергелерге таварышкан кижилерге дузалаары болуп турар. Арага ижиң, кара-тааклы тыртып,

наркотиктиг бүдүмелдер шингээ-дип, эш-өөрүнүн көгүдүүнче кире берген кижилер дуза дилеп биске кээп турар. Чижээлээрге, мээң бир эжим лама-башкы Барыин-Хемчик кожунга турда, бир өг-бүлө келген. Кадайы ашаан эккелген болуп турар, ол: «Амыдыралымыс дыка эки, шупту чүве четчир. Ынчалза-даа өөм ээзи арагалаар» — дээрге, башкы мындыг үлегер чугаалаан:

«Амыдырал дээрге, кижиниң бажынче салаазы-биле сопкан-биле дөмей-дир ийин. Арага ижер дээр-ге, кижиниң бажынче балды-биле соп турары-биле дөмей. Ол дээрге, (өөнүн ээзинге) силерниң боттары-нарның амыдыралда тургузуп алган бергелериңер-дир» — дээн. Моон-биле чугаалаксап турарым болза, мындыг үлегер-чижекте чонга чугаалап чоруурга, орталанып, боданы бээр кижилер хөй. Кизи чүге арагаже кире бээр дээрге, бичи муңгаралга алыскаш, ону хөөдүп, улгаттырып алгаш, оон өске арга чок-тур, аас-кежик чок кизи-дир мен деп кызы, чегей бодалдарга алып алгаш, муңгак хөөн-биле арага-дарыже сундуга бээр. Ындыг улус биске чедип кээр болза, бурган башкының өөредии-биле ол кижини сургап, бажында

бодалдарын делгемчидип, «эмнээр» бис. Амыдыралдан алгаш көөр чүве болза, чуртталгада арага-дарыдан өске, аянын, чаагай, чараш чүүлдер хөй-дүр ийин. Ада-иези, өг-бүлөзи, ажы-төлү четче, бүрүн, мага-боду кадык болза аас-кежик ышкажыл. Улуска мындыг хевирлиг чүүлдерни чугаалап, арга-сүмө кадарга, бир-ле сөске даянып алгаш, боданып эгелээш, шын орукче кире бээр чорду. Эң кол чүүл—арага ижер кизи боду «аарыгдан» адырлып алырын күзээр болза, улуг дуза ол болур. Кижиниң бодунун күзели бар болза, бистер номнар номчуп, езулалдар кылып тургаш, ол кижини арагадан уштуп алырының аргазы бар. Кем-херек адаанга чыткаш, хосталып үнүп келген кижилерниң өг-бүлөзинге, долгандыр турар улуска хамаарылгазы багай, аажы-чаңы берге болур. Ындыг улус база биске кээр, оларның боттары-биле чугаалажып, күштүг номнарны кылып тургаш, угаанынче кири сургаарымыска дыка улуг дузалыг. Төрөл-дөргүлү чоок кижизиниң чуруун, эдилелин-даа тудуп алгаш, кээп болур. Бо дугайында чон билбейн турар, чүге дээрге бис ону чарлавайн турар бис, дуза дилээн кижилер боттары кээр. Бир талазында, бурган «мени хереглээр болза, боттары тып алзын» деп турар, ынчангаш хүрээже дуза дилеп, чон боттары кээр болза эки.

Шажынның кол утказы дээр-ге, чүдүкчү чонга таарымчалыг байдалды тургузары-дыр. Чон хилинчек-човулаңга, шаптараазыңа таварышпазын, кударавайн, мога-

тынмайн, аразында хүнне-радашпайн, мегелевейн, о (бо адаан чүүлдерим чову-турар) аас-кежиктиг чурт-бурган йөрээп турар. К сеткилдиг болуп, улуска эки чүүлдерни бодаары ол-дур.

Инна Дамба-Хуурак:

— «Бүзүрел телефон дап турар диниңер, ын ортумаа-биле каш киж турар база чонну дү турар айтырыглар канд турарыл?

Лада Оюн:

— Иштики херектер «бүзүрел телефонунче турар улус чылдан чылч турар. 3 чыл бурунгаар телефонунун» ажылын албаны удуртуп, башта Телефонга медээ, дыңна кээрге, ол кижиниң ат-сын долзуу-биле айтыкш херектер сайыдының ады-бүрүзүңе рапортту беле-кириптер турган бис. айытпайн база медээни болур. Чугула медээлерни дарый хынап, дүрген чоруда ажыглап турар. Келген азы медээни 10 хонуктунд хынаан, сайгарган турар Чүгле ынчан медээниң ээз күзели-биле телефон да харызын дыңнадыр азы адресче чорудар. «Бүзүрел нунче» кээп турар айтыр хөй кезин арага садып турарга, хоойлууга удур арага турар садылгарга хама болур. Ол ышкаш ойнаар азалдарыңа хамаарыштыр бүгү медээлерни квартал сайгарып, өөренип көргеш, ларның ажылын солун-чырыдып турар бис.

Ынчалза-даа ийи-чан болза, эзирик улус долгай болу. Ол шагдааларның ажылын шаптыктыг, чижээлээрге: эжимни тудуп алгаш бардынар!» — дээр. Амгы үеде «телефонунун» ажылын Иш-ректер яамызының дежурна харылап турар. Ам бо ажыгыраан, ынчангаш бо тала отчетту квартал санында ИХЯ-зынче чорудуп турар.

Монгуш Галина, Кызыл

— Чурттагыч чоннуң аныяктарның арага-сундулап турарының чыны-ажыл чок ышкажыл хар назылыг улусту ажы хандыраарының кандыг та барыл?

Буян башкы:

— Бистиң республикада лелдин, бүгү чонун арага-лып алыр бис дээн үзел-шимчээшкын херек чүве-дир. Бистиң чонун өскелер-бигыш-сеткилин үлөжиттер, үм-гаалажыптары ховар. Чижээ

ИШСИН ДИВЭЭН...

Дорт харылзаа

ИХЯ-ның чанында хөй-чөвүлелиниң кежигүну Буян

ИХЯ-ның ажил-чорудулазының хөй-чөвүлелиниң кежигүну Буян

ИХЯ-ның ажил-чорудулазының хөй-чөвүлелиниң кежигүну Буян

ИХЯ-ның ажил-чорудулазының хөй-чөвүлелиниң кежигүну Буян

ИХЯ-ның ажил-чорудулазының хөй-чөвүлелиниң кежигүну Буян

ИХЯ-ның ажил-чорудулазының хөй-чөвүлелиниң кежигүну Буян

ИХЯ-ның ажил-чорудулазының хөй-чөвүлелиниң кежигүну Буян

ИХЯ-ның ажил-чорудулазының хөй-чөвүлелиниң кежигүну Буян

ИХЯ-ның ажил-чорудулазының хөй-чөвүлелиниң кежигүну Буян

ИХЯ-ның ажил-чорудулазының хөй-чөвүлелиниң кежигүну Буян

күзээр, төлевирин салыр ужурул. Оларны ажилдадып тургаш, арагадан адырар мен.

Араганы ижер чылдагааннар хөй: төрүттүнген хун, куда-дой, уруг бажы хылбыктаар дээш, төнчү чок, а араганы ишпес дугайында шынзылгалар барык чок болуп турар-дыр ийин.

— Арага садарының шагын эвээр-жеткен, ындыг-даа болза пивону кайы-даа үеде садып турар-дыр.

Александр Монгуш:

— Россияда пиво садарына аңгы чөпшээрел херекчок, чүгле арага садарына чөпшээрел бээр. Арага продукциязынче пиво кирбейн турар. Тыва Республиканың Чазаның 2012 чылдың февраль 21-де № 96 доктаалын езугаар эзиртир суксуннарны, ол ышкаш пиво аймаан кезээкиниң 7 шактан эртенгиниң 11 шакка чедир садары хоруглуг. РФ-тиң 1995 чылдың ноябрь 22-де «Этил спиртин, спирт холумактыг болгаш эзиртир суксуннар бүдүрериниң болгаш оон садып-саарылгазының күрүнө башкарылганы дугайында» №171 хоойлузунче өскерилгелерни кирип, 2011 чылдың июль 18-те №218 федералдыг хоойлуну доктааткан. Ук хоойлуда этил спиртин болгаш эзиртир суксуннарны кажан, каяа, кандыг хуннерде садарын тодаргай айткан. Бо хоойлунуң күүселдезин тус чер органнары боттары хайгаараар.

— «Азия» дээн чижектег арага садып турар улуг садыглар шупту чөпшээрелдиг болурга, оларга күш четпейн турар бе азы? Оларның хоойлуга удур арага-дары садып турарын дыңнап турар бис.

— Эрткен чылын

апрельде «Азия» садыгының арага садар чөпшээрелин күш чок кылган бис. Ол ышкаш Кызыл хоорайның Лопсанчал 44 девискээринде «Байкал» садыгының арага садар чөпшээрелиниң хуусаазы эрткен чылын декабрь 25-те төнүп калган. Садыгының удуртукчулары ону узаттырып алыр дээш кээрге, оларның хоойлу хажыдып турганындан чөпшээрел чокка арага садып турар болза, бо талазы-биле ишти херектер органнары сайгаржыр. Ынчангаш «Азия» болгаш «Байкал» садыгына хамаарыштыр ишти херектер органнары херек оттуруп каан.

Чечек-оол Тава:

— Амгы үеде 450 киоск, садыгларны хынаан бис. Оон түннелинде 156 садыгының хоойлуга удур арага садып турганы илерээн. 4633 литр пиво, 18 литр спирт, 428 литр өске холуксаалыг араганы хавырган.

— Чөпшээрел чок, арага-пиво садып турар сайгарлыкчыларга торгаалдың хемчээли кандыг болурул?

— Торгаалдың хемчээли аңгы-аңгы: албан-дужаалдыг кижилерге 3-4 муң рубль чедир, юридиктиг черлерге 30-40 муң рубль чедир, назы четпээн улуска арага сатканы дээш садыгчыларга 3-4 муң рубль, удуртукчузунга 10-20 муң рубль чедир, юридиктиг черлерни 80-100 муң рубль чедир торгаар. Бир эвес назы четпээн кижиге 180 хонук болгаш ийи дугаар арага саткан болза, бо таварылгада кеземче херээн оттуруп.

— Тыва чонувус арага хамчыының аспаанче кирбес кылдыр шупту деңге, кызып ажилдаар болузувуса,

түннелдер көстүп келир, четтирдим.

— ТР-ниң Ишти херектер ямызында «бүзүрел телефону» (9-3497) ажилдап турар. Хоруглуг үеде арага садып турар садыгларны ук телефонче дарый дамчыдып болур. Ишти херектер ажилдакчылары хемчеглерни дарый ал чорудар.

Кежик Ооржак, Сүт-Хөл кожуун.

— Арага садар чөпшээрелдин хуусаазы кайы хире болурул?

Александр Монгуш:

— Арага садарының чөпшээрелин 5 чылга чедир бээр. Чөпшээрелдин хуусааларын үндүрүг кодекизиниң 333.33 чүүлүнүн 94 аңгызында айтып каан, чөпшээрелди сайгарлыкчылар аңгы-аңгы хуусааларга төлөп алыр. Чөпшээрелдин бир чылда төлевири 40 муң рубль.

Конзай-оол Салчак, Суклак суур:

— Республикада эзириктер сергедир албан чери тургустунган бе? Эзирик чыдар улусту кайнаар кирип турарыл, бо айтырыг шийтпирлетинген бе?

Чечек-оол Тава:

— 2017 чылга чедир план-төлевилел ажилдап турар. Шагаан-Арыг, Чадаана, Барыин-Хемчиктин Ак-Довурак хоорайларга эзириктер сергедир албан черин ажыдар деп программада кириген. 196 млн. рубль, оон иштинде 10 млн. рубль — республика бюджетинден, 86 млн. рубльди тус чер бюджетинден аңгылаар. Улуг хоорайлар болганда, бо албан черин ажыдарын планнап турар.

— Ук албан черинге кадрлар талазы-биле кандыг улус ажил-

«... Дашка туткан саныңда-ла, таптыг бодан: Дашты кылаң, хөңнү кара суксун-дур ол! Хайыралыг эжиң, иең, уруг-дарыың Халак-хинчээ ында сиңген! Ону утпа! Өөр-өнер тыва чонум келир өйде Өөрүшкүлүг, эптиг-демниг чоруур болзун! Өзүп орар уруг-дарыг онча-менди, Өскүс уруг турбас болзун! Өршээ, өршээ!»

даарыл?

— Эмчи албан чери болганда, эмчилер ажилдаар, шагдаа ажилдакчылары айыыл чок чорукту хандырар. Кызыл хоорайда Московская 41-де төпте эмчилер ажилдап турар, хайгаарал ажилдарын чорудары-биле бир шагдаа постузун тургузуп каан.

Куулар Хеймер, Кызыл хоорай:

— Хоорайның кыдыкы черде турар киоскилеринде арага садып турар хевирлиг. Шагдаа ажилдакчылары ону хынап турар бе? Ийиги айтырым, араганы кезээкиниң 7 шакка чедир садып турар болгай, а 7 шак соонда эзирик улус чүге улам хөй болуп турарыл?

Чечек-оол Тава:

— Киоскилерни доктаамал хынап турар. Пиво садып турар болза, шынгы хемчеглерни ал чорудуп, кеземче херээн оттуруп турар. Сөөлгү үеде мындыг чорук эвээрээн. Кудумчуларны шагдаа ажилдакчылары хайгаарал турар...

— Чөпшээрелге, Кызыл хоорайның 45 дугаар садыгының чаны. Ол кезек девискээрге эзирик улус хөй болур, чурттаар чери чок улус ында-мында элеңейнип кылаштажып тургулаар. Бо-ла бүгүнү хайгаарал турар шагдаа ажилдакчыларын кижиге чүге эскербезил?

— Улуг эзирик улусту эмчинин үндүрген түннели чокта шагдаа

ажылдакчызының алыр эргези чок. Бо айтырыгны амгы үеде шийтпирлеп турар... (харыының үстүнде катапталгынып турары-биле чедир парлавадывыс).

— Бистиң чаңгысклассчывыс бар. Өөнүң ишти чок апарганының соонда арага-дарыже сундулай берген. Боду арага аарыындан адырлып алыксаар, ам күш четпес. Эживиске канчаар дузалап болур бис?

Чечек-оол Тава:

— Социал хоргадал черлеринче бардынар бе?

— Ийе, баарывыска, документи-лери чок дээш хүлээп албас болду.

— Мээң силерге сүмем болза, Московская кудумчузунда эзириктер сергедир эмчи төвүнче баргаш, эжиңерниң дугайында ужу-чөвүн даргазынга ажы-биле чугаалаар болза эки деп бодаар мен. Эң кол чүүл—боду эмнедип алыр күзелдиг ышкажыл. Наркология эмнелгезинге чыттырып эмнедир болза эки кижидир.

Россия Федерациязының коммунисттиг партиязының Тывада регионалдыг салбырының даргазы Николай Белков, Кызыл хоорай:

— Арага садар шакты ам-даа кызырза кандыгыл, оон-даа чедимчелиг түннелдер көстүп келир боор.

Чечек-оол Тава:

— Тываның № 96 хоойлузун езугаар араганы чүгле кезээкиниң 7 шактан эртенгиниң 11 шакка чедир садарын хоруп каан, хоойлу же амдызында өскерилгелер киригинмес.

Чечекмаа Ондар:

— Кудумчууда арага, пиво ижи олурар улусту торгаап болур бе?

Лада Оюн:

— Ийе, хөй-ниити черинге араганы ишкени дээш РФ-тиң административтиг корум-чурум талазы-биле № 20, 21 чүүлүн езугаар, торгаап турар. Хүн бүрүде шагдаа ажилдакчылары, назы четпээннер-биле ажил чорудар инспекторлар хөй-ниити черлерин хынап турар. Ылаңгыя чайгы үеде анык-өскен даштыгаа турар болгай, ынчан хыналда ажилдары шынгырайт бээр.

Александр Ооржак, 100чун башкы:

— Арага садар үени тускай доктаадып каан-даа болза, ону садып турары чажыт эвес. Арага садып турар садыгларга видеокамераларны тургузуп кагза дээштиг болур эвес бе? База бир айтырым, Тываже кээп турар араганың шынарын кандыг албан чери хайгаарал турарыл?

Александр Монгуш:

— РФ-тиң Федералдыг № 171 арага садарының чөпшээрелиниң дугайында хоойлуда садыгларга камера салыры көрдүмээн. Ын-

АВТОР: «Дорт харылзааның» үези төнүп турда, айтырыглар шууштур кээп туруп берген. «Өөм ээзи арага ижеринге сундулуг, канчаар дузалап болур мен, арагалаар аарыгны ойттар-биле эмнеп болур бе» дээн чижектег, оон-даа өске айтырыгларга специалистер боттарының аайы-биле кысказы-биле харылап берген.

Чурттакчы чон ортузунда арагалаашкынны чавырылдырар дээр болза, арага садып турар сайгарлыкчылар хоойлу-дуржме чазыттып, а чурттакчы чон боттарының талазындан шимчээшкини идип үндүрери чугула. Буян башкының чугаалап турары ышкаш, кижиге буруз бир-ле дугаарында бодунуң мээ-медерелин «арыглап», арага ижеримге хилинчек-човулаң болур деп бодап чоруур болза, байдал эки талаже өскерли бээр чугаажок. «Дорт харылзааның» уламчызын дараазында үндүрүлгеден номчуур силер.

ТР-ниң ИХЯ-зының парлаага албанының начальниги, ишти херектер албанының подполковниги Лада Васильевна Оюн.

ТР-де ИХЯ-ның Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң талазы-биле полицияның килдис начальниги, полицияның майору Чечек-оол Көк-оолович Тава.

дыг-даа болза, арага садып турар садыгларның хөй кезиниң иштинде болгаш даштында камералар салдыган. Садыгчылар колдуунда таныыр улустарына араганы садып турары чажыт эвес болгай. Полиция органнары-биле кады ажилдап турар үевисте туттуруп-даа турарлар. Черле ынчаш, хоойлуга удур арага садып турар сайгарлыкчылар ажык-кончаа сүргеш, чоннуң кадыын бодавайн турар. Оларның угаан-медерелинге, сагыш-сеткилинге арагалаашкынның түннелинде болуп турар кем-херек үүлгедиишкенин таңмаланып артып каар дээрзинге чигзиниг чок.

Араганың шынарын Росхерегелхайгаарал албан чери дорт харылаар хүлээлгелиг. Бистиң албан чери ону хынанас, чүгле арага садарына чөпшээрел бээр.

Донгак Эрес-оол, Каа-Хем кожуун:

— Херээженнерниң арагалаарына удур кандыг хемчеглер алдынып турарыл, албан организация черлеринде херээженнер чөвүлелдери бо талазы-биле ажилды чорудуп турар бе?

Лада Оюн:

— Ишти херектер ямызының херээженнер чөвүлелиниң чорудуп турар ажылы бичи тускай. Май 15-те Өг-бүлө хүнү кел чыдар. Өг-бүлениң кол чөлөнгичи, даянгы-жы херээжен кижиге болгай. Херээжен кижиге арага сундулуг, ажы-төлүнүң кижизидилгезинче сагыш салбас болза, бажың ишти бүдүнү-биле сандараар. Кызылдың социал политика департаментизи арага ижеринге сундулуг херээжен улустун даңызын тургузуп, рейдильерни кылып, профилактика ажылын чорудуп турар. Кел чыдар байырлалга хамаарыштыр үлегерлиг өг-бүлелерни, иелерни шаңнап-мактап, оларның чонга үлегерлиг, ажы-төл кижизидилгезиниң талазы-биле-даа эки талаларын чонче үндүрер.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

А-Х. Алыкааның тырттырган чуруктары.

ЧААН МӨГЕНИН ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ...

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Андрей Хертекке Чаан мөгенин бөргүн кедирип тур.

Эрткен дыштаныр хүннерде Тыва Республиканың Чаан мөгези Андрей Хертектиң шаңналы дээш аныяк мөгелерниң аразына хүреш маргылдаазы «Сүбедей» спорт ордузунга спорттун, уран чүүлдүн болгаш найыралдың байырлалы болган дизе, хөөредиг чок.

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Чаан мөге Андрей Хертекке арыг мөңгүнден сиилбил кылган ылгавыр демдектиң Чаан мөгенин бөргүн байырлыг байдалга тывыскан езулал-биле эгелээн. Бо езулалдың үезинде Шолбан Кара-оол тыва хүрешти сайзырадырынга, аныяк мөгелерни белеткээринге Чаан мөге Андрей Хертектиң кириген улуг үлүүн демдеглээн. Тываның Баштыңына болгаш чыылган чонга ооң спортчу ажил-херээн бедии-биле үнелээни дээш Чаан мөге өөрүп четтиргенин илереткеш, чонга ак чем сөңнээриниң езулалын кылган.

Эң шылгараңгай мөгелерге аттар тыпсыр чаңчыл тыва улуска шаг-шаандан турган. Тыва Арат Республика үезинде ол чаңчылды албан-езузу-биле доктааткан. Совет эрге-чагырга үезинде бо чаңчыл уттундурган. Бо чаагай чаңчылды катап эгидип, Чаан, Арзылаң, Начын мөге деп хүндүлүг аттарны

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун Чарлыы-биле 2009 чылдан тыпсып эгелээн. Тыва хүрешке онза шылгараңгай тирилгелери дээш Күчүтен мөге деп атты 2011 чылдан эгелеп тыпсып эгелээн. Ам дээрзинде Тывада чаңгыс Күчүтен мөге — Наадымга 17 катап шүүлген Аяс Монгуш.

Тыва национал хүрешке сонуургалдыглар спорт ордузунга сыгышпастан турган. Оларның аразында тыва болгаш хостуг хүрешке ат-сураа республикага динмиттиг чораан Сүт-Хөл чурттуг мөгелер база арбын болган. Хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери Кызыл-оол Монгуш: «Алдан харның артының кырыңче үнүмзе-даа, ал-бодум ам-даа хоомай эвес, хоочун мөгелерниң аразына хүрештерге «алдан дөрттүн» чирин дуглап чор мен. Мээң чаңгыс чер-чурттум Андрейниң шаңналы дээш хүрежир аныяк мөгелерге бырашпас-ла боор мен. Ынчангаш оларның-биле сагыш-сеткилимде хүрежип алыр дээш келдим» — деп хөөредиг турду.

Тываның национал хөгжүм-ши театрының артистери, тыва уран чүүлдүн Сүт-Хөл чурттуг «сылдыс-тары» маргылдааның киржикчилеринге болгаш көрүкчүлеринге төөгүлүг көргүзүгүнү, Сүт-Хөл дугайында ыры-шоорну бараалгатканнар.

Хүрешти эгелээри-биле 128 аныяк мөгелер девип үнүп кээрге, сүрлүг-ле чорду. Кайызын ол дээр! Кым бо удаада шүглүп болурун көрүкчүлөр аразында чугаалажы берди. Кара Алаңгы, Арат Мон-

гуш, Ахмет Чаймаа дээш, өске-даа аныяк мөгелерниң аттарын адап, кайы аныяк мөге шүглүп боорун догааштырып турдулар.

Тываның Чаан мөгези Андрей Хертектиң шаңналы дээш хүрештин хүндүлүг аалчызы, Моолдун Чаан мөгези Дамиран Бумбаяр аалдап келген. Ооң төрөөн чурту Убса-Нур аймактың Тес сумузу. Тыва хүрештин сайзыраарына, тыва мөгелерниң моол мөгелер-биле ачыр-дачыр тутчуп турар апарганында Бумбаярның үлүг-хуузу улуг. Моолдун Шонхор школазынга тыва оолдарны хүрештин арга-мергежилинге ол өөредип, шыырак мөгелер кылдыр белеткеп каан башкызы. Өөреникчилериниң бирээзи Андрей Хертектиң чедиинкинеринге өөрүп, чоргаарланып чоруурун чон мурунга чугаалааш, мөге кижиниң тонун өөреникчизинге белекке берип, кедирип каан. Бодунун база бир өөреникчизи Начын Монгушка содак-шудакты белекке берип, Андрей ышкаш Чаан мөге атты чедип алырын Бумбаяр күзээн. Хүндүлүг аалчы моол мөгеге тыва мөгелерниң, оларның ада-иелериниң, төрелдериниң болгаш тыва хүрешке ынактарның талазындан тулган тыва мөгелерни белеткээни болгаш тыва хүрештин сайзыралына кирип чоруур үлүү дээш өөрүп четтиргениниң сөстери-даа хей, тудускан белек-селек-даа эңдерик болган.

128 аныяк мөгелерниң аразындан 8 мөге шүглүп үнүп кээрге, кайы мөге шүглүрүнүн дугайында көрүкчүлөрнүң аразында догааштырыглар маргышче шилчип, мөгелерниң хүрежири дүшкүрлүг апарган. Шүглүп болур мөгелерниң санынга кирип, көрүкчүлөрнүң дылындан дүшпейн турган Чөөн-Хемчик кожуунун мөгези Күзетчи Куулар кемдээшкин алгаш, тиелеттирген деп санаттырарга, ооң талалакчыларына дыка-ла хомуданчыг болган. Ам канчаар, хүреш дээрге, хүреш-ле болгай.

Шыырактарның шыырактары дөрт мөге девип үнүп кээрге, шүглүр болгаш үжүүр хунаажыр мөге кайызы боор ирги деп, көрүкчүлөрнүң аразында маргылдаа изиг-изиг апарган. Кара Алаңгыны Найдан Ооржак, Начын Монгушту Ай-Чүрек Ховалыг октааш, шүглүр дээш хүрежир эргени чаалап алганнар.

Шүглүр дээш хүрежир мөгелер билдине бээрге, Чаан мөге Андрей Хертектиң шүген мөгеге шаңналын Тываның Улустун хөөмейжизи Конгар-оол Ондар чарлап үндүрүптү — шүген мөгеге бүрүн дериг-херекселдиг кара аътты шаңналга бээр. «Карала ээзин манап, даштын девиржиб тур» — деп, чарлакчы мөгелерни-даа, оларның талалакчыларын-даа улам «изиглендире каалты».

Конгар-оол Ондарның аныяк тыва мөгелерниң хүрежин кончук солун чарлап эрттиргенин аңгы он-

Моолдун Чаан мөгези Бумбаяр Тываның Чаан мөгези Андрей Хертекке белээн тутсуп тур.

залап демдеглеп каары черле артык эвес. Ооң солун, хөглүг, чамдыкта баштак тайылбыры хүреш маргылдаазын улам каастап турду.

Чаан мөге Андрей Хертектиң шаңналы дээш хүрешке чүгле шүглүр дээш Ай-Чүрек Ховалыг биле Найдан Ооржак кап-шак сегиржиб алган. Бо маргылдаага күштүглерниң күштүглери хартыганың капшагайы, эзирниң шүүргедели-биле ачыр-дачыр тутчуп турганнар. Найдан Ооржак онаан ажырып, шүглүп үнгөн. Ай-Чүрек Ховалыг үжүүлешкен.

Чаан мөге Андрей Хертектиң шаңналы даштын девиржиб турар Караланы көөр дээш көрүкчүлөр даштыгаар сөктүп үнүп кааннар. Андрей Хертек Караланың дынын шүүлген мөгеге тутсуп, Найдан Ооржакты аъткарыптарга, чон тарап чоруткан.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

Авторнун, К.САТТЫҢ тырттырган чуруктары база Интернеттен алган.

СУГТА БО ТАВАРЫЛД

Тываның да лаар отрядының кезээнге Бояр чурттакчызы төрүттүнген төрү-биле билди кириген.

Төрелдериниң даары-биле алырга, ол ооң кирген деп турар. Улуг-Хем кыдынын амга чедир ээл келбикун болган черже дилорганастаары-биле дилеп-тивар отрядына ла дериг-херекселди-биле Апрель 22-де кады д Бояровкаже Тыва Рес Хамааты камгалал байдалдар агентиле камгалаар эргелелини камгалакчылары аътта.

Тожу кожуунда д кире берген б харлыг ажил уламчылап турар де Тожу кожуунун камгалал талазы-биле ге дыңнатканы болза, суурнун чанында хем д чурттакчызы ойлуп ки медеглээн. Дилээшкинның күжү-биле чоруткан түңнел бербээн.

Бир эвес айыылдың гывас болза, чаксы дош тыг болгаш айыылдыг. О ак өңүг болза, дош кыр болбас. Дош-биле айыыл болу берзе, боду камга аргазын тывар, бодунун 15 метр хендирни, узун кандыг-бир манзаны а сүмелеп турар. Кандыг да бичии уругларны хай арттырып болбас, ылан черлерге дош быжыг чыдар үеде. Тус черни галарының нормативтиг актылары-биле дош кыр жерин болгаш аргыжары хоруп каан турган, ол та чонга дыңнадыры чугула.

ӨРТ

АЙЫЫЛЫН

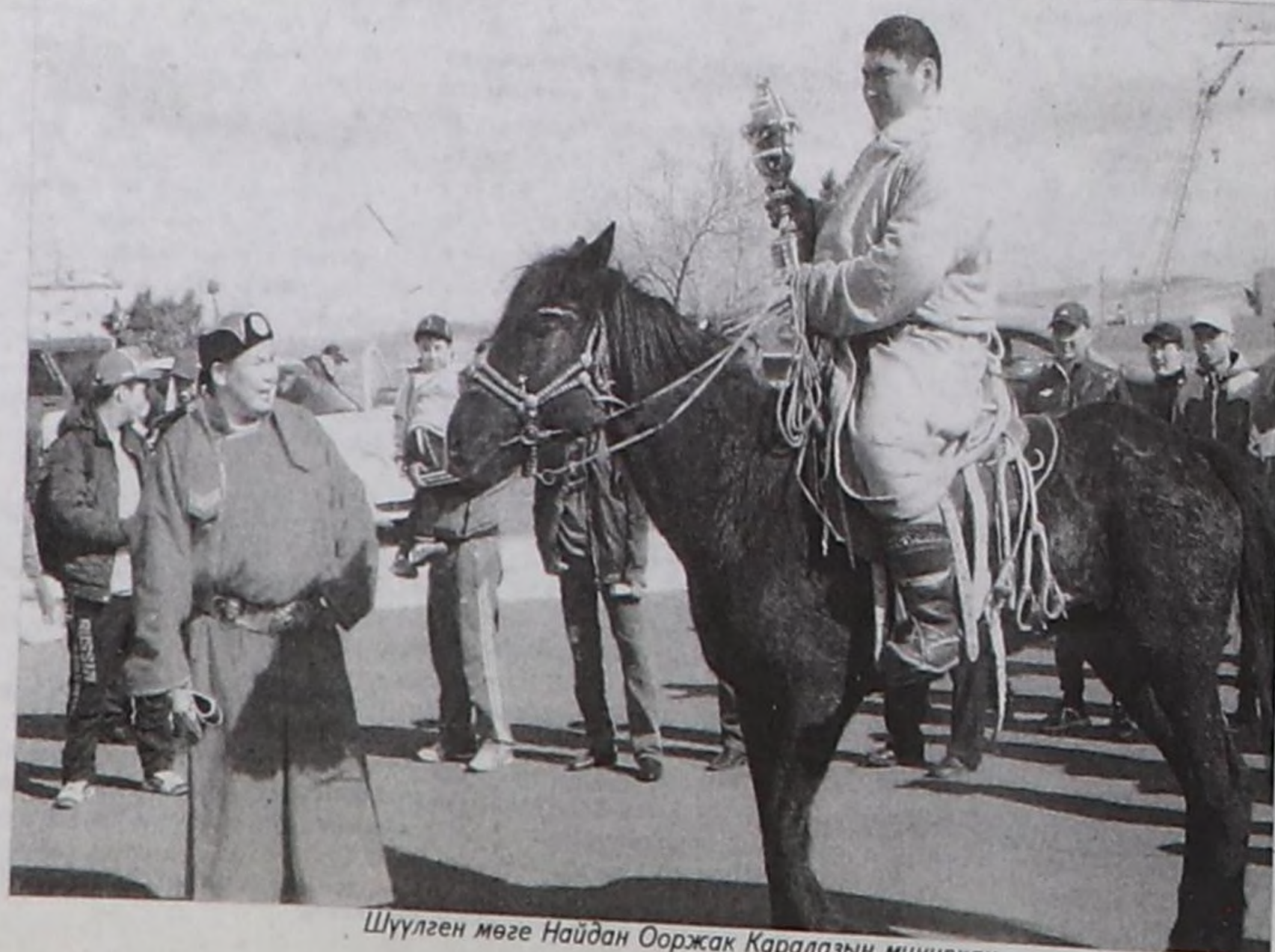
Тыва Республик зааның айтышкы апрель 15-тен май 15-өрттүн айыылдыг ч айын чарлаан, ооң хе ге арга-арыг чоогун (республикада 35) ч лыг суурларны, өңчү аңгы хевирлериниң тилерин болгаш ма турлагларын өрттүн үезинде камгалалы талазы-биле хемчеглери көрдүнгөн.

Чурттакчылыг суурларга нылга черлеринге болгаш девискээрлеринге кады длаашкынны чорудар, ода болдурбас, хову өрттер берзе, ону өжүрер хемч болгаш арга-арыгже база чылыг черлерге дамчыра дурбазының хемчез алыр.

Айның чоруп турар ОБЯ-ның Кол эргелели өрт суг хандыраар объектилер ленин, суг дестеринге чед тарның байдалын, өрт өжү эргежок чугула херексел болгаш дериг-херекселдерин че бар, белениниң хынал чорудар. Хомуданчыг чүве шупту чурттакчылыг суурлар чонга дыңнадыр система чед густунмаан. Үнүүшкүнү чорудуп тургаш, муниш тургузулганың удуртукчу дыңнадыр үн системанын зуун садып алыр акша-хер дилеп-тиварын сүмелээн.

Снежана ШОБА

ТР-ниң Хамааты кам болгаш онза байдалдар лелиниң ажилдакчызы.

Шүүлген мөге Найдан Ооржак Каралазын мунупкан.

(Социал чидиг айтырыгларны шиитпирлээриний оруктары)

Б. А. Аракчаанын ажы-төлу, күдээлери, кенээттери.

